

Т. П. Гажа

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мнемонічний дискурс у спогадах Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)»

Гажа Т. П. Мнемонічний дискурс у спогадах Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)». У пропонованій статті розглядається мнемонічний дискурс у спогадах Ю. Шевельова. Увага зосереджується на специфіці мотивів пам'яті, епізодах, моментах, «культурних індексах». Наголошується, що пам'ять виконує функції внутрішнього діалогу, відтворення різночасових іпостасей Ю. Шевельова та є головним джерелом для відображення біографічних, культурних, філософських, моральних, етичних уявлень автора.

Ключові слова: *спогади, пам'ять, мнемонічний дискурс, мемуарний текст.*

Гажа Т. П. Мнемонический дискурс в воспоминаниях Ю. Шевелева «Я – мене – мені... (і довкруги)». В предлагаемой статье рассматривается мнемонический дискурс в мемуарах Ю. Шевелева. Внимание акцентируется на специфике мотивов памяти, эпизодах, моментах, «культурных индексах». Подчеркивается, что память выполняет функции внутреннего диалога, отображения разновременных ипостасей Ю. Шевелева и является главным источником для воссоздания биогрфических, культурных, философских, моральных, этических представлений автора.

Ключевые слова: *воспоминания, память, мнемонический дискурс, мемуарный текст.*

Gazha T. P. The mnemonic discours in Yu. Shevelov reminiscences «Я – мене – мені... (і довкруги)». The author discusses the mnemonic discourse on the material of reminiscences by Yu. Shevelov. The attention is focused on the specific actualization of the motive of memory: episodes, moments and "cultural indices". It stresses, that the memory fulfills the function of inner dialogue, reflection of different time hypostasis of Yu. Shevelov which is the main source for building recreation of biographical, cultural, philosophical, moral, ethics ideas of the author.

Key words: *memoirs, memory, mnemonic discourse, memoirs text.*

Серед багатой спадщини Юрія Шевельова – мовознавця, літературознавця, мистецтво знавця – є два томи спогадів, надрукованих 2001 р. в Україні, які до цього часу не стали об'єктом спеціального аналізу. Наше завдання – розглянути мнемонічний дискурс у спогадах Ю. Шевельова. Спогади Ю. Шевельова стали видатною літературною подією останнього часу. Підґрунтям для цього є насамперед особистість самого

автора, «людини європейської та світової культури ... Шевельов був передусім і понад усе науковцем, безперечно українським, безперечно людиною, що посвятила більшість своєї життєвої енергії служінню українській науці» [4:94]. Як відомо, Ю. Шевельов багато зробив для збереження і вивчення доробку Олександра Потебні. Завдячуючи його зусиллям, було здійснено видання маловідомих публікацій та листів Поте-

бні («Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація» Нью-Йорк, 1992 р.) з його вступною статтею «Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця». На думку Р. Корогодського, цю фундаментальну статтю «швидше можна назвати згорнутою монографією чи есе за формою при відчутній епічній широті довершеного змісту» [6:187].

М. Жулинський написав у некролозі: «Юрій Шевельов – національна епоха у світовому вимірі. Епоха ще не досягнута, бо для перших заходів на пізнання недосяжна» [3:73]. Сам Ю. Шевельов у мемуарах допомагає досягнути його особистість.

Вивчення природи мемуарної прози дало змогу виділити її видові ознаки: особистісний первень, ретроспективність і пам'ять. Більшість дослідників вважає, що пам'ять є одним із основних компонентів мемуарного твору [1, 5, 10 та ін.]. На думку М. Коцюбинської, «Осердя жанру – то своєрідний тандем пам'яті та історії. Пам'ять жива, вона є вічним теперішнім, тримається за щось дуже конкретне – образи людей, речей, жести, настрої [7:20]. Оформлення внутрішнього поля мемуарного тексту визначається особливостями пам'яті: «Пам'ять – основа культури, – нагадав А. Г. Тартаковський, – а мемуаристика суть оречевлена історична пам'ять. Один із засобів духовної спадковості поколінь і одне зі свідчень рівня цивілізованості суспільства» [11:35]. Ю. Шевельов підкреслює, що свої спогади він пише «майже виключно з пам'яті, за малими винятками ні з чим їх не перевіряючи й не зіставляючи» [13:9]. Він, як і інші мемуаристи, досліджує природу людської пам'яті, психологію та механізм пригадування.

Пам'ять – це, перш за все, певна художня і життєва субстанція, саме життя автора; по-друге, об'єкт осмислення; і, по-третє, мотив. Особливістю мемуарного тексту є наявність наскрізного мотиву пам'яті, що пов'язує такі різноманітні, почасти хаотичні й начебто випадкові картини єдиною авторською концепцією. Мотиви пам'яті за послабленості подієвої, сюжетної канви організують усю оповідь, допомагають простежити авторську позицію і наблизитися до особливості авторського розуміння людини і світу.

У Ю. Шевельова слово живе у фразі і живе повтореннями. Чисельністю таких «повторень», збагачених різноманітними смислами, вирізняються в мемуарному тексті наскрізні, ключові слова, слова-домінанти, з-поміж них: «пам'ять», «спогад», «спомин», «сповідь», «пам'ятаю», «згадую», «згадка», «впам'ятку», що трапляються у книгах раз по раз. «Спогади викликаємо, пори-

наємо чи переносимось у них, шукаємо в них забуття, повертаємо з ними крихту минулого часу, заповнюючи прогалини у теперішньому» [9:404]. Пам'ять у цьому сенсі є критерієм достовірності, гарантією справжніх почуттів і думок. Це вже не стільки спогади минулого, скільки «переживання» його, переосмислення, коли важливий сам процес творчого «перетворення» дійсності. Специфічним виявленням пам'яті мемуариста стає своєрідний відбір фактів, подій, деталей, часто зумовлений асоціативністю, химерною грою авторської уяви.

Напевне, більшість мемуаристів погодилася б із парадоксальним визначенням В. Набокова уяви і пам'яті: «Я вважаю, що пам'ять і уява належать до того ж самого доволі таємничого світу людської свідомості. Мені здається, що людина з обмеженою уявою має також погану пам'ять, і, навпаки. Можна було б сказати, що пам'ять є різновидом уяви, сконцентрованої на певній точці... Коли ви згадуєте яку-небудь річ, ви завжди пригадуєте не її саму, а відношення, зв'язок її з якоюсь іншою. А уява саме і реалізує цей зв'язок» [8:194].

Мемуари Ю. Шевельова засвідчують, що пам'ять не має просторово-часових вимірів, долає і зупиняє час, повертаючи незворотно, уписуючи пережите у вічність.

Мотив пам'яті Ю. Шевельова безпосередньо пов'язаний із реалізацією інтенції, глибинного авторського наміру: «...мене найбільше вражало, дивувало й принаджувало впізнати, що таке **я**, так, **я** сам. Як воно, це **я**, постало, як формувалося, з чого складається». (С. 9). Настанова авторської свідомості на спогади – її домінантна риса, що підпорядковує структуру мемуарного тексту, а саме, ретроспективність у викладі, підбирання матеріалу, дотичність різноманітних суб'єктно-часових форм («я» у минулому і «я» теперішнє), порушення хронологічної послідовності, (замість якої «слайди пам'яті»). Ю. Шевельов підкреслює: «моя пам'ять, якщо вона доносить минуле, доносить його не як фільм, з його динамікою і послідовністю епізодів, а як поодинокі слайди» [13:12].

Спогади для Ю. Шевельова – «це не тільки і не стільки документ часу, скільки свідчення величі й фіяско людської пам'яті, цієї фантастичної й фантазуючої електронної обчислювальної машини ... Вона фіксує поодинокі картини з минулого, але ігнорує їхню послідовність, хронологію, переємність. А ще до того вона має драстичні провали» [13:9]. Пам'ять у спогадах Ю. Шевельова стає головним джерелом (немає щоденників, листів, посилок на пресу), поєднуючись із часом, вона є і темою, і віссю, необ-

хідною для відображення філософських, моральних, етичних уявлень автора. «Пам'ять – це писар усередині нашого розумного єства», – цього висновку дійшов ще Аристотель.

Спогади Ю. Шевельова постають як частина індивідуального життєвого досвіду. Стосовно конкретних індивідуальних спогадів у науковій літературі інколи вживають термін «мнемонічні місця» [12].

Пам'ять Ю. Шевельова зберегла спогади про дитинство, про навчання в гімназії, університеті, учнів, учителів, студентів-однокурсників, викладачів, колег, знакові події, захоплення. Зі спогадів про дитинство починається особистий час і особиста пам'ять. Цінність пам'яті про дитинство в тому, що в ній зберігаються перші враження, які виявляють становлення самосвідомості: «Тут тільки перше враження. Бо я вірю в перші враження, вони краще визначають людину, ніж дальші місяці, а іноді й роки знайомства» [13:99].

У пам'яті Ю. Шевельова зафіксувались незвичайні епізоди і моменти, які викликали емоційну реакцію: радість і горе, страх і затишок, що супроводжують дитинство. «...Моя перша розлука з матір'ю і це мій найживіший спогад з передреволюційних років. Я плакав ревними сльозами, я хапався за матір, я не міг собі уявити, як прожити можу аж тиждень без неї. ...Прогулянка з денщиком Терентієм і чорним собакою Ральфом була, мабуть, найбільшою радістю дитинства до 1917 року, виїзд матері до Москви найпекучішим горем. Розлука з батьком (як показалося, навіки), війна, евакуація, зміна Ломжі на Харків – усе це було ніщо проти цих двох епізодів» [13:20].

Два спогади Ю. Шевельова, пов'язані з навчанням у гімназії, уміщують у собі роздуми про життя і про силу опору життєвим обставинам. «Комплексе другої партії і комплекс Вичлінського» – це була головна «Грицева шкільна наука». Їх я пам'ятаю краще, ніж усі виклади і всіх викладачів, і вони, ці два комплекси, визначили багато більше в моєму житті» [13:45].

Варто відзначити й тему власного родоводу як свідчення життєвих зв'язків, закономірностей, випадковостей.

У спогадах Ю. Шевельова вербалізуються культурні індекси: книги, театр, «місця і моменти»: «Є місця, відвідання яких сповнюють гордості за людину, людський дух, навіть якщо ста-

витися до людини взагалі скептично. Для мене такими місцями були Акрополь у Греції, Нара в Японії, Тадж Магал в Індії, Ужмал у Мексиці. І такі моменти. До цих належить вистава «Маклени Граси» [13:227]. Книгам, сімейній бібліотеці, виставам, що формували його світогляд, живили його духовне зростання і становили кореневу систему цінностей, присвячено десятки сторінок тексту спогадів. Можна виділити два способи введення теми книг у мемуарний дискурс Ю. Шевельова:

– тактильно-зоровий, тобто зосереджений на зовнішній формі книги – фактурі обкладинки, назві, ілюстраціях. «Серед книжок, що їх подарував сестрі Толя, буда «Ілюстрована історія України» Михайла Грушевського. Слайд моєї пам'яті: сіра коленкорова оправа книжки, на ній чорні стилізовані літери прізвища автора й назви книги, червоний казак з червоною плямкою одягу чи ти головного вбрання» [13:74]; «Смаки мій і моєї матері сходилися на Пушкіні. Скільки книжок не пішло в продаж, не було мови про те, щоб продати десять томиків Пушкіна, де на кожному на першій сторінці було витиснене ім'я мого батька ще перед зміною прізвища: Владимир Карлович Шнейдер» [13:227];

– другий варіант використання теми книг можна назвати культурним чи біографічним кодуванням: книги (герої, сюжети) функціонують як призма, крізь яку сприймається і минуле, і теперішнє, і які є зразком для майбутнього розвитку біографії автора. «Ніби роз'єднані кола Дантового пекла, і нема Вергілія, що міг би бути проводирем з одного кола до другого» [13:92]. «У свої 15 років я був ніби втомлений від життя і нікуди не рушав уперед, як Обломов, герой роману Ів. Гончарова» [13:81].

У мнемонічному дискурсі Юрія Шевельова можна виокремити спогади про події, спогади про стани, особистісні спогади. Пам'ять виконує функцію внутрішнього діалогу, різночасових іпостасей особистості Юрія Шевельова.

Отже, у спогадах Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)» мнемонічний дискурс уособлює множинність суб'єктивних – біографічних, культурних, психологічних, ментальних, соціальних, творчо-індивідуальних залежностей, які трансформовані у текст. Мемуари Ю. Шевельова потребують подальшого вивчення у аспекті способів реалізації авторської свідомості.

Література

1. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи : [монографія] / О. А. Галич. — Луганськ : Знання, 2001. — 246 с.

2. Даниленко А. Юрій Шевельов (Шерех) : штрихи до портрета науковця / А. Даниленко, Е. Соловей // Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех). Матеріали до бібліографії ; [упоряд. А. Даниленко і Л. Чабан]. — Нью-Йорк, 1998. — С. 11—37.
3. Жулинський М. Рівних йому не було / М. Жулинський // Слово і час. — 2002. — № 5. — С. 73.
4. Знаєнко М. Спомини про вчителя : Юрій Володимирович Шевельов (1908—2002) / Мирослава Т. Знаєнко // Слово і час. — 2009. — № 2. — С. 92—95.
5. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документастики для сучасної української літератури / М. Коцюбинська. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 70 с.
6. Корогодський Р. Юрій Шевельов (Шерех) / Роман Корогодський // І дороги. І правди. І життя / Роман Корогодський ; [ред. рада : Валерій Шевчук та ін. ; вступ. стаття Олега Бурячківського ; худ. оформлення Сергія Якутовича]. — К. : Українська модерна література, 2002. — С. 119—220.
7. Колядич Т. М. Воспоминания писателей : проблемы поэтики жанра : [монографія] / Т. М. Колядич. — М. : Мегатрон, 1998. — 276 с.
8. Набоков о Набокове и прочем : Интервью, рецензии, эссе / [сост. ; предисл. ; коммент. Н. Г. Мельникова]. — М. : Изд-во «Независимая газета», 2002. — 704 с.
9. Содомора А. Спогад / А. Содомора // Наодинці зі словом. — Львів : Літопис ; Львівський центр гуманітарних досліджень держуніверситету імені І. Франка, 1999. — С. 403—408.
10. Тартаковский А. Г. 1812 год и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения / А. Г. Тартаковский. — М. : Наука, 1980. — 312 с.
11. Тартаковский А. Г. Мемуары как феномен культуры / А. Г. Тартаковский // Вопросы литературы. — 1999. — № 1. — С. 35—55.
12. Хаттон П. Х. История как искусство памяти / П. Х. Хаттон. — СПб. : Владимир Даль, 2003.
13. Шевельов Ю. В. Я – мене – мені... (і докруги) : [спогади] / Ю. Шевельов (Юрій Шерех). — Харків ; Нью-Йорк : Видання часопису «Березіль» ; Вид-во М. П. Коць, 2001. — Т. 1 : В Україні. — 2001. — 432 с.
14. Шевельов Ю. В. Я – мене – мені... (і докруги) : [спогади] / Ю. Шевельов (Юрій Шерех). — Харків ; Нью-Йорк : Видання часопису «Березіль» ; Вид-во М. П. Коць, 2001. — Т. 2 : В Європі. — 2001. — 304 с.
15. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця // Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація / [упор. і вступ. стаття Юрія Шевельова]. — Нью-Йорк, 1992. — С. 7—46.